

MATERIALNA ŽIVLJENJA IN POTOVANJA ŽENSK V DHËRMIJU/DRIMADESU, JUŽNA ALBANIJA

Nataša GREGORIČ BON¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Materialna življenja in potovanja žensk v Dhërmiju/Drimadesu, južna Albanija

V zadnjem desetletju so številne raziskave migracij osvetlile fenomen množičnih izseljevanj iz Albanije, vendar se jih je doslej le nekaj osredotočilo na vlogo žensk v teh procesih. Članek obravnava vlogo in pomen žensk skozi materialne tokove med migrantkami iz Dhërmija/Drimadesa v južni Albaniji in njihovimi možmi, ki ostajajo v rodni vasi. Materialni tokovi niso le emblemi, pač pa tudi dejavni agensi migrantskih svetov, saj prispevajo k oblikovanju transnacionalnih zakonskih zvez, nujnih za vzpostavitve in vzdrževanje materialnih tokov. Tokovi so del širših recipročnih menjav, vzdržujejo in poustvarjajo zakonske zveze in širše družbene odnose ter delujejo kot zavarovalne police, saj utrjujejo bivanje in dinamično prisotnost odsotnih migrantk.

KLJUČNE BESEDE: materialni tokovi, ekonomija daru, migrantski svetovi, migrantke, južna Albanija

ABSTRACT

The Material Lives and Journeys of the Women of Dhërmi/Drimades, Southern Albania

In the past decade, numerous migration studies have explored the phenomenon of mass migrations in Albania. Only a few of them have focused on the role of women in these processes. The article discusses their role and meaning through the material flows between women migrants from Dhërmi/Drimades and their husbands who stay behind in their natal village in southern Albania. Material flows are not only emblems but also agents of migrant worlds as they contribute to the formation of transnational marriages that are necessary for the construction of material flows. Material flows form a part of reciprocal relations as they preserve and reconstruct marriage and social relationships in general. They act as insurance policies and reaffirm the habitation and the dynamic presence of the absent women migrants. KEY WORDS: material flows, gift economy, migrant worlds, women migrants, southern Albania.

Z Marijo¹ sva sedeli na terasi pred hišo vaškega učitelja Nasa² in opazovali vrt, ki se je bohotal v spomladanskem soncu. Naso se je mudil v kuhinji in pripravljajl *qeras/kerasmo*³ (pijača in/ali jed za dobrodošli-

¹ Dr. antropologije, znanstvena sodelavka; Inštitut za antropološke in prostorske študije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: ngregoric@zrc-sazu.si.

² Marija je prevajalka in mi je med letoma 2004 in 2005 predvsem v prvih tednih terenskega dela pomagala pri intervjuvanju vaščanov. Tudi zdaj mi pogosto priskoči na pomoč pri prevajanju albanskih in grških tekstov. Več o Mariji glej Gregorič Bon (2008: 20–21).

³ Naso ali daljše Anastas. Iz spoštovanja do anonimnosti sogovorcev sem spremenila njihova imena.

⁴ Albanske besede in besede v krajevni grščini so zapisane poševno. Ker je večina prebivalcev Dhërmija/Drima-

co). Čez nekaj minut se je na pragu pojavil s kozarcema soka v rokah, ju počasi in previdno položil pred naju, se nasmehnil in pripomnil:

Ko je moški sam doma, gostu prinese pijačo kar z rokami in ne na pladnju, kot to stori njegova žena. To naredi iz spoštovanja do svoje žene. V skladu s tukajšnjimi običaji večino dela opravlja ženska, medtem ko njen mož sedi v kavarni in se druží s prijatelji.

Naso je za trenutek postal, se zazrl v daljavo in zrecitala kitico iz pesmi *Moja vas (Fshati im)* priznanega albanskega pesnika Andona Zaka Čajupija:

Moški, ležeč v senci
igrajo karte in debatirajo,
nesreča jih ne more doleteti,
saj živijo od svojih žena.⁴

Smehljaje se je obrnil k nama in dodal: »Pijta, pijta! Je dober sok, ga je žena prinesla ,od zunaj' (*nga jashhtë/apo okso*)«.

Podobno kot v Albaniji znani in danes že pokojni pesnik Čajupi,⁵ imata tudi Naso in njegova žena Frosina dolgoletne izkušnje z življenjem in delom v migraciji. Nekaj let po razpadu komunizma leta 1990 sta skupaj z otroki emigrirala v Atene v Grčijo. Ker oba prihajata iz ene od vasi občine Himarë/Himara,⁶ sta upravičena do Posebne ,osebne izkaznice soetničnosti' ali t. i. *Eidiko Deltio Tautotitas Omogeneis*.⁷ Ta jima omogoča prosto prehajanje albansko-grške meje, ki je za druge prebivalce Albanije kljub liberalizaciji viznega sistema nekoliko teže prehodna.⁸ Podobno kot večina prebivalcev Himarë/Himare in

desa dvojezična (poleg albanskega, južnega narečja (Tosk), uporabljajo tudi krajevno obliko grščine), pri posameznih terminih navajam oba izraza. Najprej je naveden izraz v albanščini, ki mu za poševnico (/) sledi ustrezní izraz v krajevni grščini.

4 *Burrat nën hie, lozin, kuvendojnë, pika që s'u bie, se nga gratë rrojñe!* (Čajupi 1990).

5 Andon Zako Čajupi (1866–1930) se je rodil v vasi Sheper, v zgornji Zagoriji, v južni Albaniji. Pri šestnajstih letih (leta 1882) je emigriral v Egipt, kjer je v Aleksandriji študiral francoščino. Leta 1887 je odšel v Švico in v Ženevi vpisal študij prava. Po končanem študiju se je poročil in zaposlil kot odvetnik. Po ženini smrti leta 1892 se je vrnil v Aleksandrijo, kjer je bil aktiven član Albanskega bratstva v Egiptu in si prizadeval za osamosvojitve Albanije izpod otomanske nadvlade. Številne njegove pesmi so angažirane, prežete z albanskim patriotizmom in s tematiko življenja v izseljenstvu.

6 Občina Himarë/Himara združuje osem vasi, in sicer: Palasa, Dhërmi/Drimades, Ilias, Vuno, Himarë/Himara, Kudhes, Pilur in Qeparo. Za več informacij o občini, o vasi Dhërmi/Drimades in njenih ljudeh glej Gregorič Bon (2008: 45–98).

7 Glede na prevladujoče javno in politično mnenje v Grčiji so prebivalci Himarë/Himare, podobno kot s strani Albanije tudi uradno priznana manjšinska območja v Gjirokastru, Delvini in Sarandi, obravnavani kot del grške soetniže. Status grške soetničnosti se deli na podlagi kulturnih korenin (»skupni zgodovinski spomin« in/ali povezave z »domovino in kulturo izvora«), grškega potomstva (ki ga morajo grško govoreči Albanci dokazati z rojstnim krajem enega ali obeh staršev oziroma starih staršev; rojstni kraj mora biti na območju Severnega Epirja), jezika in religije (prav tam). Odlok grškega ministrstva za notranje zadeve določa, da lahko grški Albanci na osnovi pridobitve statusa grškega izvora zaprosijo za ,Posebne osebne izkaznice soetničnosti' ali t. i. *Eidiko Deltio Tautotitas Omogeneis* (Tsitselikis 2003: 7; Kondis in Manda 1994: 20–21). Te izkaznice grško govorečim prebivalcem v Albaniji in Grčiji dajejo dvojno, torej albansko in grško državljanstvo. Poleg tega pa imajo lastniki takšnih osebnih izkaznic tudi pravico, da »prosto« prečkajo albansko-grško mejo, bivajo in delajo v Grčiji, uživajo socialno in zdravstveno varnost in se brezplačno izobražujejo. Za podrobnejše informacije o Posebnih osebnih izkaznicah soetničnosti glej Gregorič Bon (2008: 36–37).

8 Kljub liberalizaciji viznega režima, sprejeti decembra 2010, morajo albanski državljani ob prestopu državne meje predložiti garantno pismo fizične ali pravne osebe ali pa povabilno pismo pravne institucije v državi, v katero potujejo. Poleg tega morajo tudi dokazati, da imajo dovolj finančnih sredstev, bodisi s seboj ali pa na bančnem računu.

drugih krajev širom Albanije sta kljub fakultetni izobrazbi v Grčiji opravljala različna priložnostna dela. Naso je kot učitelj zgodovine in filologije v tujini opravljal gradbena in druga fizična dela, njegova žena Frosina, nekoč učiteljica geografije, pa je še sedaj hišna pomočnica. Ko je Naso leta 2003 ostal brez dela, se je vrnil v rodno vas Dhërmi/Drimades, kjer sta skupaj s Frosino na zemlji, podedovani od njenega očeta,⁹ začela graditi hišo. Pri gradnji sta sodelovala tudi sinova, ki sta tako kot Frosina Nasu sporadično pošiljala denar. Frosina se v rodno vas vrača le dvakrat letno, in sicer decembra, med božičnimi prazniki, in avgusta, med poletnimi počitnicami, večino leta pa preživi v Grčiji. Kljub temu, da so po uvedbi liberalne demokracije tudi v Albaniji na voljo različne iz tujine (predvsem Grčije in Italije) uvožene dobrine, Frosina skladno z običaji iz Aten vselej prinese tudi stvari od zunaj¹⁰ oziroma *gjëra nga jashte/plaçka* ali *pragmata apo okso* (npr. hrano, kot je feta sir, smetana za kavo, piškoti, bonboni, ipd., ter tudi pijačo, oblačila, obutev, tehnične stvari, itd.) in svoje mesečne prihranke ali evre (od 300 do 500); denar Naso vlaga v gradnjo hiše.

Po razpadu komunizma se je Albanija soočala z množičnimi emigracijami, najboljšežnejšimi v letih 1991, 1997 in 1999¹⁰ (Vullnetari 2007: 32–35). Številne študije migracij na tem območju ocenjujejo, da je po letu 1990 emigrirala skoraj četrtina prebivalstva (Bajraba 2000; King 2003; King in Vullnetari 2009; Vullnetari 2009: 2). Mnoge med njimi trdijo, da emigracija v Albaniji poteka ponavadi tako, da moški emigrirajo prvi, pozneje pa se jim pridružijo tudi žene z otroki (King, Dalipaj in Mai 2006; King in Vullnetari 2009); po navedbi večine avtorjev je ta vzorec značilen predvsem za severni del Albanije. Prispevek Julie Vullnetari (2009) je med redkimi študijami, ki v procesih migracij z albanskih ruralnih območij raziskuje zlasti vlogo in pomen žensk. V svojem članku ugotavlja, da albanske migrantke aktivno sodelujejo v migracijskih procesih, saj so pogosto nosilni »steber« migracije in sodelujejo pri odločanju, kdo v družini bo migriral in kdo ne (ibid.).

V pričujočem prispevku opredeljujem vlogo in pomen žensk v procesu migracij v vasi Dhërmi/Drimades v južni Albaniji, in sicer predvsem skozi materialne in finančne prilive, ki jih žene sporadično pošiljajo ali prinašajo svojim v vasi živečim možem. Materialni tokovi¹¹ tako prestopajo geopolitične in družbene meje, poustvarjajo obstoječe odnose, obnavljajo zakonske zveze in ustvarjajo materialno bogastvo. Delujejo kot materialna prisotnost odsotnih žena, saj materializirajo transnacionalne vezi z možmi, ki ostanejo »doma«, in hkrati približujejo transnacionalni svet nenehnih sprememb. Izhajajoč iz predpostavke Valentine Mazzucato (2010), ki trdi, da so materialne in finančne naložbe del recipročnih družbenih odnosov, članek zagovarja idejo, da materialni tokovi delujejo po principu ekonomije daru, opredeljene po uveljavljenem antropologu Marcelu Maussu ([1922] 1990). Materialni tokovi so del recipročnih menjav in delujejo kot zavarovalne police, saj zagotavljajo bivanje in dinamično prisotnost odsotnih migrantk.

9 V Dhërmiju/Drimadesu je sorodstvena struktura idealnotipsko patrilokalna, kar pomeni, da se ženska po poroki preseli v hišo svojega moža. Idealnotipsko zemljišča in hišo dedujejo le moški potomci, vendar v praksi pogosto prihaja do izjem (glej Gregorič Bon 2008: 91–96).

10 Padec komunističnega režima konec leta 1990 je povzročil množične migracije, ki so se leta 1991 stopnjevale do t. i. eksodosa albanskega prebivalstva. Kolaps piramidnih investicijskih shem in splošna ekonomska kriza leta 1997 sta povzročila ponoven porast migracij. Leta 1999 so se množične migracije pojavile še tretjič, in sicer kot posledica politične krize na Kosovu in sprejema okoli 500.000 kosovskih beguncev (gl. Vullnetari 2007: 32–34).

11 Trenutno v slovenskem znanstvenem diskurzu še ni povsem uveljavljenega enotnega izraza za denarne in materialne prilive (*ang. remittances*), ki jih migranti sporadično pošiljajo v državo izvora. Tatjana Pezdir (2004) in Maja Lamberger Khatib (2009) v razpravah o finančnih in materialnih prilivih Bošnjakov in Arabcev v Sloveniji uporabljata termin remitence. Ker se v slovenskem jeziku podobna različica te besede, to je remitent, nanaša na meničnega koristnika oziroma upnika in ker se glagol remitirati nanaša na odstop menice oziroma določitev meničnega upnika (gl. Bunc 1991: 371), bom v danem članku angleško besedo *remittance* prevajala opisno, tako kot jo prevajajo kolegi na Inštitutu za slovensko izseljenstvo (gl. Milharčič Hladnik in Mlekuž 2009). Zaradi kompleksnosti pomena in njegove premakljive in fluidne narave se v danem članku pogosto naslavljam na materialne tokove, ki jih opredeljujem kot gibanje denarja, dobrin, storitev, znanja, idej, ipd. iz države izseljenstva v domačo državo in nazaj.

Podatki, predstavljeni v članku, temeljijo na dolgotrajnejših antropoloških terenskih raziskavah v Dhërmiju/Drimadesu v obdobju med letoma 2004 in 2011. V nasprotju z enim primerom pogovora s povratnico sta vloga in pomen migrantk v Dhërmiju/Drimadesu v članku predstavljena skozi pogovore z njihovimi zakonskimi partnerji in skozi materialne tokove, ki se kažejo v postopnji gradnji ali obnovi in opremlitvi hiš ter nenazadnje v različnih potrošnih dobrinah, kot so hrana, pijača, oblačila, ipd., ki jih migrantke pošiljajo iz Grčije.

OD MATERIALNIH TOKOV DO MIGRANTSKIH SVETOV

Materialni in finančni prilivi, ki jih migranti pošiljajo in vlagajo v državo izvora, so pomemben del globalnih tokov, saj so pogosto glavni vir prihodka v gospodinjstvih in ekonomijah v številnih državah v razvoju (Wong 2008: 355). Glede na poročilo Svetovne banke so tudi v Albaniji omenjeni prilivi med najpomembnejšimi sredstvi, s katerimi posamezna gospodinjstva¹² premoščajo ekonomske težave (De Soto idr. 2002: xiv). Med letoma 1993 in 2004 so materialni in denarni prilivi sestavljali okoli šestino bruto domačega proizvoda (de Zwager idr. 2005: 21; King, Dalipaj in Mai 2006: 414). Leta 2001 je bila Albanija po višini materialnih in finančnih prilivov četrta na lestvici (za Tongo, Lesotom in Jordanijo) (Sander 2003: 15). Materialni in finančni prilivi v Albaniji so dvakrat večji od vrednosti izvoženega blaga in pokrivajo sorazmerno velik del tržnega primankljaja (Nikas in King 2005).

Šele v zadnjih nekaj desetletjih so študije migracij osvetlile tudi ekonomski in družbeni pomen materialnih in finančnih prilivov (Durand, Parrado in Massey 1996; Piorine 1997; Ahmed 2000; Cornell in Conway 2000; Kuptsch in Martin 2004; Adams in Page 2005). V antropološki literaturi študije materialnih in finančnih prilivov poudarjajo dva pomembna vidika, in sicer transnacionalnost (Conway in Cohen 1998; Cohen in Conway 2001) in konstrukcijo družbenih odnosov ter ekonomijo daru (Adepoju 1974; Russell 1984; Cliggett 2005; Trager 1998; Conway in Cohen 1998; Lamberger Khatib in Pezdir 2009). V članku se osredotočam na slednji pomen in materialne ter finančne prilive pojmem kot del recipročnih menjav. Podobno kot darila tudi materialni in finančni prilivi vzpostavljajo in ohranjajo družbene odnose med darovalci/pošiljatelji in obdarovanci/prejemniki. Obdarovanje ustvarja recipročnost oziroma obvezo vrnitve (Mauss 1990). Darovalca in obdarovanca zaobjame v družbeni okvir, prežet s številnimi obveznostmi in pomeni (Derrida 1997; Mauss 1990). Materialni in finančni prilivi na eni strani premoščajo geografsko razdaljo med pošiljatelji oziroma migranti in prejemniki, oziroma tistimi, ki ostanejo »doma«, utrjujejo in obnavljajo vezi med njimi ter kompenzirajo odsotnost migrantov. Na drugi strani pa pripomorejo k izboljšanju ekonomskega položaja prejemnikov oziroma tistih, ki ostanejo doma.

V razpravi o recipročnosti materialnih in finančnih prilivov zambijskih migrantov Lisa Cliggett (2003) predstavi termin »darovalni prilivi iz držav destinacije« (ang. *gift remitting*) in pojasnjuje, da darovalni prilivi zambijskih migrantov ustvarjajo strateške zveze, ki delujejo kot zavarovalne police za prihodnost, saj zambijskim migrantom zagotavljajo občutek stabilnosti v svetu hitrih sprememb in množičnih migracij (2003: 543).

Materialni in finančni prilivi ne vključujejo le materialnih menjav, temveč tudi obnavljajo in ohranjajo družbene mreže (Lamberger Khatib in Pezdir 2009) ter ustvarjajo materialno prisotnost odsotnih migrantov. Prav skoznje migranti konstruirajo svojo pripadnost kraju izvora. Ker so prilivi recipročni, fluidni in raznoliki, jim bolj ustreza termin materialni tokovi. V nasprotju s prilivi materialni tokovi namreč vključujejo dimenzijo trajanja, materializirajo interakcijo oziroma odnos med migranti in tistimi, ki ostajajo doma, ter spregovorijo o družbenih, kulturnih in ekonomskih posebnostih destinacij, od koder

¹² Gospodinjstvo opredeljujem po Lamberger Khatibovi in Pezdirjevi (2009); definirata ga znotraj konteksta migracij, kjer vsaj en član določenega gospodinjstva migrira in z njim vzdržuje tesne stike. V tem primeru ima gospodinjstvo bi-lokalno ali več-lokalno strukturo (2009: 116).

prihajajo. Materialni tokovi odstirajo pomen materialne kulture in gibanj ter razgrinjajo t. i. migrantske svetove.

‚Migrantske svetove‘ (ang. *migrant worlds*) Basu in Coleman (2008) definirata kot preplet migracij in materialne kulture. Migrantski svetovi ne odražajo le materialnosti migracij, temveč tudi njihove materialne učinke v novem kraju oziroma destinaciji. Upodabljajo prepletenost gibanj, ljudi in stvari. Predpostavljajo, da »svet« kot fragmentiran in občutljiv niz materialnih in nematerialnih predpostavk in sredstev lahko postane mobilen oziroma premakljiv in preveden z ene geografske lokacije na drugo, čeprav se v samem procesu prevajanja že tudi preoblikuje (ibid.). Migracija se odraža v predmetih (gl. Lunaček 2010; Toplak 2008), jedeh (gl. Debevec 2010; Milharčič Hladnik 2010; Mlekuž 2010; Repič 2010), jeziku, praksah in odnosih, ki uravnavajo in hkrati ustvarjajo kontekste gibanj in (na)selitev. Določene oblike materialnosti označujejo status in tvornost samih migrantov (Basu in Coleman 2008: 232). Materialni tokovi vključujejo predmete, ki utelešajo značilnosti posameznikov, hkrati pa tudi posamezniki utelešajo značilnosti predmetov.

Tudi materialni tokovi migrantk iz Dhërmija/Drimadesa utelešajo njihove značilnosti, in obratno, odražajo njihovo navidezno prisotnost v izvornem kraju in prostoru ter nadomeščajo njihovo odsotnost. Preden se osredotočimo na te tokove, bom na kratko predstavila pomen in vlogo žensk v študijah migracij v Albaniji.

ŽENSKÉ IN MIGRACIJE V ALBANIJI

Vse do zgodnjih sedemdesetih let 20. stoletja so študije migracij migrante obravnavale kot enotno kategorijo, ki se ne razlikuje glede na spol ter družbeno in kulturno ozadje (gl. Cukut Krilić 2009: 37). Šele pozneje so zgodnje feministične študije, katerih avtorice so bile prav migrantke (Erel in Kofman 2005: 72), osvetlile vlogo in pomen žensk v migracijskih tokovih. Večina teh študij je poudarila pomen migrantk kot dejavnih akterk migracijskih procesov, katerih migracijske izkušnje so odvisne od političnih, ekonomskih, zgodovinskih, družbenih in kulturnih kontekstov.¹³

Julie Vullnetari (2009: 13) ugotavlja, da tudi številne študije migracij v Albaniji predstavljajo ženske kot pasivne udeleženke migracijskih procesov. Mnoge študije poudarjajo, da migracije v Albaniji temeljijo predvsem na moških, ki migrirajo prvi, pozneje pa se jim pridružijo njihove zakonske partnerke z otroki (King idr. 1998, 2006; De Soto idr. 2002; Bonifazi in Sabatino 2003; King in Vullnetari 2009). Patriarhalno sorodstvo, ki naj bi bilo temeljni sorodstveni vzorec albanske družbene ureditve na številnih območjih (Backer 1983; Young 2000), je verjetno eden od pomembnejših razlogov, da materialni tokovi temeljijo na moških kot glavnih pošiljateljih (King idr. 2006; King in Vullnetari 2009: 28). King in Vullnetari (2009: 29) navajata, da so moški tisti, ki pošiljajo materialne in finančne prilive, jih prejema in z njimi upravljajo, medtem ko ženske pri tem igrajo stransko vlogo, saj je ponavadi večina njihovega prihodka namenjena podpori moževih sorodnikov. Omenjeni trend se danes postopoma spreminja in albanske migrantke lahko bolj liberalno upravljajo s svojimi prihodki – z vednostjo moža ali naskrivaj.

Vullnetari (2009) trdi, da imajo migrantke, ki prihajajo iz Albanije, bolj aktivno vlogo v migracijskih procesih in v pošiljanju materialnega in denarnega bogastva, kot jim to pripisuje večina migracijskih študij v Albaniji. Na podlagi intervjujev in življenjskih zgodb številnih migrantk, ki izhajajo z ruralnih območij južne Albanije, Vullnetari ugotavlja, da igrajo aktivno vlogo v migracijskih procesih, se samostojno odločajo za migracijo in da je v državi destinacije njihova vloga bolj aktivna, kot se je mislilo (2009: 21).

Podobno sliko kažejo tudi izsledki raziskav v Dhërmiju/Drimadesu. Podatki iz cenusa prebivalstva, ki sem ga opravila med daljšo terensko raziskavo (med letoma 2004 in 2005), izkazujejo, da nekatere zakonske zveze temeljijo na t. i. transnacionalnih odnosih, kjer žena dela in živi v Grčiji, njen mož pa v

13 Za podrobnejši pregled študij, ki se ukvarjajo z vlogo žensk v migracijskih tokovih v Evropi in po svetu ter nena-
zadnje v Sloveniji glej Cukut Krilić (2009: 43–81).

Dhërmiju/Drimadesu, od koder navadno izvirata oba ali vsaj eden od zakoncev.¹⁴ Kljub temu, da je število tovrstnih, t. i. transnacionalnih zakonov, sorazmerno majhno (glede na podatke cenzusa prebivalstva sem zabeležila 10 od 60 zakonskih zvez), so njihove zgodbe dovolj zgovorne izjeme in odslikavajo migracijske svetove v Dhërmiju/Drimadesu.

V nadaljevanju besedila razgrinjam pripovedi zakonskih partnerjev odsotnih migrantk in pripoved povratnice, ki opisujejo vlogo in pomen migrantk bodisi skozi njihovo odsotnost ali pa skozi materialne tokove. Kljub temu, da ima večina žensk, ki so se izselile v Grčijo, dvojno državljanstvo (status grške soetničnosti in državljanstvo Republike Albanije), jih v pričujočem besedilu naslavljam kot migrantke, saj v svojih opisih migracij v Grčijo in sezonskih obiskov Albanije pogosto navajajo prehajanje albansko-grške državne meje.

ODSOTNO PRISOTNE

Frosina

Tistega dopoldneva, ko sva z Marijo klepetali z Nasom, katerega zgodbo sem deloma že predstavila v uvodnem delu, Frosinine odsotnosti nisva okusili le s sokom, temveč tudi v Nasovi pripovedi. V našem pogovoru in številnih poznejših klepetih je le redko omenjal Frosino, ki je živela in delala v Grčiji. Frosinina odsotnost torej ni bila le fizična, temveč tudi diskurzivna. V opisovanju sistema dedovanja je Naso poudaril, da skladno z vaškimi običaji ženske načeloma ne dedujejo, pač pa opravljajo večino gospodinjanskega in fizičnega dela. Pozneje, ko sem ga prosila za podatke, ki so predstavljali del cenzusa prebivalstva (zemljiško lastništvo, družinski člani in njihov kraj bivanja, itd.), ki sem ga v terenski raziskavi med letoma 2004 in 2005 opravila v vsakem gospodinjstvu v vasi, je kot nekaj povsem običajnega pripomnil, da je zemlja last njegove žene, saj jo je podedovala po očetu. V številnih poznejših pogovorih, ko je Naso opisoval gradnjo hiše, ki je potekala od leta 2002, je vselej govoril v prvi osebi in pri tem ni omenjal Frosine, ki je v gradnjo vlagala mesečne prihranke (od 50 do 100 evrov); te mu je navadno izročila med kratkimi obiski vasi. Od padca piramidnih investicijskih shem leta 1997 in ekonomske krize, ki je pripeljala do popolne izgube državnega nadzora, Frosina tako kot večina državljanov Albanije ni več zaupala bančnim nakazilom in je denarne prihranke prinašala sama ali pa preko sorodnikov, najpogosteje sinov, ki so obiskali vas.¹⁵ Šele ko sem Nasa prosila, naj mi natančneje opiše gradnjo in posamezne investicije v hišo, je omenil Frosinine prispevke in tudi njeno fizično delo, ki ga je opravila v vasi med svojim letnim dopustom.

Leta 2002 sta Naso in Frosina vse prihranke iz dotedanjega dela v migraciji namenila za postavitve skeletne konstrukcije hiše, vse do prvega nadstropja. Po letu dni se je Naso vrnil v vas in najel delavce, da so pozidali prvo nadstropje in izdelali omete in tlake v treh manjših sobah. Eno med njimi je Naso pobelil in jo začasno opremil s posteljo, z manjšo kuhinjo in jedilno mizo, ki jo je Frosina kupila v Atenah in pripeljala s taksijem. Med Frosininimi počitnicami v vasi je z njeno pomočjo v kopalnici položil talne ploščice in namestil umivalnik. Po praznikih se je Frosina vrnila v Atene, kjer je živela v najemniškem stanovanju, ki sta ga najela skupaj z Nasom, ko je ta tam še živel. Kadarkoli se je kateri od sorodnikov, ki je živel v Atenah, vračal v vas, je Frosina preko njega poslala denar za gradnjo hiše (od 100 do 300

14 V preteklosti, še zlasti v komunističnem času, je bila večina porok v Dhërmiju/Drimadesu endogamnih. V vasi velja rek: *Paputsia apo ton topo sou kai as enai balomenos, 'čevlji iz tvojega kraja, čeprav so zakrpani', s čimer vaščani menijo, da se je bolje poročiti z nevesto, ki izhaja iz istega kraja kakor ženin (apo ton topo), pa čeprav ni več »devica«.* Lokalni izvor ženina in neveste ter njuna pravoslavna veroizpoved sta za prebivalce vasi torej pomembnejša od nevestine nedolžnosti. Za več informacij o porokah v Dhërmiju/Drimadesu glej Gregorič Bon (2008: 90–91).

15 Kot navaja Dalakoglou (2010: 775, fn. 8), naj bi bila neformalno pošiljanje denarja in drugega materialnega bogastva dandanes splošno razširjena praksa v Albaniji. Glavni razlog za to je ekonomska kriza iz leta 1997.

evrov), hrano (polnjene paprike, mesne, sirove in zelenjavne pite, pločevinke rib in mesa, piškote, pivo, sok, kavo) in včasih tudi kose manjšega pohištva, ki ga je kupila bodisi na razprodaji ali pa ga je odnesla iz najemniškega stanovanja. V enem od poznejših pogovorov je Naso omenil, da se bosta po Frosinini upokojitvi¹⁶ (predvidoma leta 2006) in vrnitvi iz Aten preselila v večji, bivanju namenjeni prostor, opremila pa ga bosta s pohištvom iz atenskega najemniškega stanovanja. Pojasnil je, da sta s Frosino zelo navezana na to pohištvo, ki sta ga postopoma kupovala med svojim bivanjem v migraciji. Kot je pripomnil, se v njem skriva tudi njuno nepozabno bivanje v Atenah.

Naso, ki je med letoma 2003 in 2006 v vaški osnovni šoli honorarno poučeval albanski jezik in književnost, je le redko obiskal Frosino v Atenah, kar je opravičeval z dolžnostmi v šoli in ženino prezaposlenostjo. Ker Dhërmi/Drimades leži nedaleč od grškega otoka Krfa in v dosegu grških mobilnih omrežij, se je s Frosino preko grškega mobilnega omrežja Vodafone pogovarjal vsaj enkrat dnevno.

Konec leta 2005, pred božičnimi prazniki, so bili v hiši končani ometi in tlaki ter položene ploščice v bivanjskem prostoru in na terasi. Tedaj se Frosina ni vrnila z avtobusom tako kot ponavadi, temveč s taksijem, v katerem je pripeljala klubsko mizico za dnevni prostor in manjšo omaro za jedilnico. Upokojila se je maja 2006 in s pomočjo svojih sinov iz atenskega najemniškega stanovanja pripeljala še preostalo pohištvo – kuhinjo, jedilnico in kavč.

Ko sem v enem od najinih pogovorov vprašala Nasa, ali pogreša Frosino, je odgovoril da ne, in dodal, da se kljub temu, da živita narazen, vsak dan slišita po telefonu in si nenehno pošiljata različne stvari. »Ravno včeraj mi je žena preko bratranca, ki živi v Atenah in se je za nekaj dni vrnil v vas, poslala polnjene paprike in nekaj denarja, s katerim bom plačal delavce, ki delajo omete v sosednji sobi«. Pošiljke niso bile le enosmerne, saj je tudi Naso preko sorodnikov, ki so se vračali iz Aten ali so tja potovali, Frosini pogosto pošiljal domače olivno olje, olive, pomaranče in mandarine.

Sofia

Nekoliko drugačna je Nikova zgodba, ki je skupaj s Sofio in z otroki, ki so v času komunizma živeli v glavnem mestu Tirani, emigriral v Grčijo. Tako kot večina najstnikov iz vasi, ki niso našli prave perspektive v življenju in delu v vaški kmetijski zadrugi,¹⁷ se je Niko vpisal na srednjo agronomsko šolo v Draču. Pozneje se je kot agronom zaposlil v Tirani in se poročil s Sofio, ki je prav tako kot Niko prihajala iz Dhërmija/Drimadesa, od koder se je izselila po poroki in se zaposlila v mestni pekarni. Po padcu komunističnega režima leta 1990 sta se Niko in Sofia vzajemno odločila, da skupaj s tremi otroki (dvema sinovoma in hčerko) emigrirata v Grčijo. Ker tedaj grško ministrstvo za notranje zadeve še ni izdalo odloka o možnosti pridobitve statusa grškega izvora in Posebnih osebnih izkaznic soetničnosti, je Nikova družina ilegalno prečkala albansko-grško mejo čez gorovje Pindus, ki razmejuje južno Albanijo in severno Grčijo. Niko se spominja, da je bila pot izjemno naporna, prežeta s strahom in tihim upanjem na boljše življenje. Kljub temu, da so bili otroci tedaj že v najstniških letih, je bila zanje pot čez gorovje še posebej utrujajoča. Skupaj z vodičem, ki so mu plačali približno 200 evrov današnje vrednosti, so hodili tri dni in noči. Hribi so bili pokriti s snegom in bilo je zelo mrzlo, se spominja Niko. Četrty dan so dosegli Grčijo, kjer so jih v Janini pričakali sorodniki, ki so emigrirali pred njimi. Prvi dve leti so živeli pri njih, nato pa so se preselili v Atene, kjer sta Niko in njegova žena naprej živela v najemniškem stanovanju skupaj z družino najmlajšega sina. Medtem ko je Niko v Atenah opravljal različna fizična dela (pleskanje, tesarstvo, zidar-

16 Skladno z Odločbo Vlade Republike Grčije števil. 106841/1983 (Tsitselikis 2003: 7) večina upokojevcov v Dhërmiju/Drimadesu in drugod na območju Himarë/Himare prejema pokojnino od grških oblasti.

17 Ko so v komunizmu uvedli kolektivizacijo zasebne lastnine in osnovali kmetijske zadruge (leta 1957), mnogi domačini, rojeni po letu 1945, niso več videli svoje prihodnosti v življenju na vasi in v zadrugnem delu. Veliko se jih je vpisalo na tehnično šolo v Vlari, nekateri pa so šli študirat na univerze v Tirani ali Skadru, saj je bila to ena redkih priložnosti za selitev v mestno okolje.

stvo), je Sofia delala kot hišna pomočnica. Dopoldan je pospravljala hiše, popoldan pa je pazila na vnuka oziroma sinova svojega najmlajšega sina, ki sta tedaj obiskovala osnovno šolo. Leta 2000 so se sinova in hči z družinami odločili, da se preselijo v Washington, kamor se je že pred leti odselil Nikov starejši brat. Slednji je nečakoma našel zaposlitev in jih začasno sprejel v svoj dom. Tedaj je Niko dopolnil 65 let in se upokojil, ob tem pa se je tudi odločil, da se vrne v rojstno vas svojih staršev. Sofia je sklenila, da se pridruži otrokom in se preseli v Ameriko, kjer jim bo pomagala pri vzgoji vnukov. Niko je na moje vprašanje o ženini odločitvi, da migrira v Ameriko, pripomnil, da se mu to zdi dandanes povsem običajno, saj veliko vaščanov živi samih v vasi, medtem ko so njihove žene v migraciji bodisi zaradi delovnih obveznosti ali pa jim preprosto ne ustreza več življenje na vasi, kjer se morajo soočiti z dnevnimi izpadi elektrike in vode ter neprijetno vlago in vetrom pozimi. Sofia in otroci so na podlagi statusa političnih beguncev dobili dovoljenje za bivanje in delo v ZDA, kar pa jim onemogoča, da bi se vračali v rojstno vas, kjer živi njihov oče in mož. Danes Sofia skupaj z otroki in njihovimi družinami živi na Floridi, od koder občasno pošilja prihranke in druge dobrine, kot so zdravila, oblačila, električni pripomočki, ipd.

V številnih srečanjih in pogovorih je Niko le redko omenjal ženo. Njeno ime sem ujela predvsem tedaj, ko se je stavek nanašal na katero od stvari, ki jih je poslala iz ZDA. Poleg materialnih stvari je občasno preko bančnih transferjev pošiljala tudi denar (približno od 200 do 600 USD letno), ki ga je Niko vlagal v gradnjo hiše. V prvih letih življenja na Floridi je Sofia skoraj vsak mesec pošiljala pisma in fotografije o njihovem življenju v ZDA, pozneje pa so fotografije skupaj z razglednicami začele prihajati bolj poredko, nekajkrat letno. Zdaj se Niko in Sofia približno dvakrat tedensko pogovarjata po telefonu. Ponavadi ga pokliče Sofia, saj, kot pravi Niko, so klici iz Amerike v Albanijo cenejši.

Leta 2000, ko se je Niko vrnil v vas, je leto dni živel v hiši svojega očeta – hiša sedaj pripada najmlajšemu bratu – in postopoma gradil svojo hišo na zemlji, podedovani po očetu. S pomočjo pokojnine in ženinih denarnih pošiljk je zgradil dve nadstropji. O gradnji, razporeditvi sob in opremlenosti se je tako kot Naso s svojo ženo posvetoval po telefonu. Po letu dni, ko je bila hiša zgrajena do drugega nadstropja, se je vanjo vselil. Čez pol leta se mu je pridružila mlada družina s severa Albanije in se vselila v prvo nadstropje, medtem ko Niko živi v drugem. Družina mu pomaga pri vsakdanjih opravilih, skrbi za gospodinjstvo, vrt in okolico hiše. Čeprav ne kaže, da se bo Nikova žena kdaj vrnila, je njun odnos še naprej enak. Kadarkoli mu kdo od znancev sporoči, da potuje na Florido (na službeno pot ali na obisk k sorodnikom), ga Niko prosi, naj ženi in otrokom odnese nekaj litrov oljčnega olja, olive, med in žganje.

Violeta

Podobno izkušnjo kot Niko in Naso ima tudi Dimitris. Njegova žena Violeta živi v Grčiji skupaj s sinom, hčerko in njeno družino. V vas se vrne le poleti, ko se pridruži sinu in hčerki, ki vsako leto za približno deset do štirinajst dni obišejo svojega očeta. Pozimi, navadno od konca decembra do konca februarja, ko je v vasi mraz, dež in vlaga, se Dimitris tudi sam preseli v Atene. Tam Violeta skupaj s hčerko in njeno družino ter sinom živi v najemniškem stanovanju. Tako kot večina migrantk opravlja delo hišne pomočnice. V Atene je odšla leta 2000, ko je v Vlari, kamor se je preselila po poroki z Dimitrisom, ostala brez zaposlitve. Odločitvi za migracijo je botrovala tudi Dimitrisova invalidska upokojitev, ker si je v delovni nesreči poškodoval hrbtenico. Ker sta vedela, da ne bosta mogla shajati le z njegovo pokojnino (približno 50 evrov mesečno), sta se odločila, da si Violeta poišče delo v Atenah in tam ostane vse do upokojitve, ker bo le tako po grški zakonodaji pridobila pravico do mesečne pokojnine v višini 250 evrov.

Dimitris in Violeta izvirata iz Dhërmija/Drimadesa. V času komunističnega režima se je Dimitris vpisal na poklicno šolo v Vlari in se izučil za kovinarja. Po končanem šolanju se je zaposlil kot kovinarski tehnik in se poročil z Violeto, šiviljo v tovarni spodnjega perila. Poročila sta se, kot pravi Dimitris, deloma iz ljubezni, deloma pa so se o poroki dogovorili njuni starši. »Tedaj se nismo poročali le iz ljubezni, temveč tudi iz spoštovanja do svojih staršev in da bi ohranili krščanstvo.«

Isto leto, ko se je Violeta preselila v Atene, se je Dimitris vrnil v Dhërmi/Drimades, v hišo, ki jo je po-

dedoval po svojem očetu. Ker je bila stara in zapuščena, saj v njej že vrsto let nihče ni bival, jo je Dimitris začel postopoma obnavljati. Ker s pokojnino, ki jo Dimitris prejema v Albaniji, ne more pokriti stroškov za prenavo strehe, sanacijo sten in nekaterih tlakov, večino kapitala za prenavo investirata Violeta in najmlajši sin, ki je trenutno še samski in živi v Atenah skupaj z Violeto ter s sestro in njeno družino. Preko sorodnikov in znancev, ki se vračajo v vas ali potujejo skoznjo, Violeta in najmlajši sin pošiljata denar (običajno po 300 do 500 evrov), s katerim Dimitris postopoma obnavlja hišo. Poleg denarja pošiljata tudi manjše dele pohištva, kot je na primer klubska mizica, ogledalo za kopalnico, ipd. Spomladi, ko se Dimitris vrne iz Aten, pripelje tudi material za obnovo hiše (barvo za okna, strešnike, ipd.). Violeta vsako poletje pospravi celotno hišo, očisti okna in dvorišče, stene pobeli z apnom, uredi vrt, presadi rože, ipd. Po upokojitvi se namerava vrniti v vas, čeprav se bo, kot pravi Dimitris, po letih bivanja v mestu le stežka navadila na življenje na vasi. Dimitris in Violeta se vsak dan slišita po telefonu in dogovarjata o delih, ki jih je treba opraviti na hiši, in o drugih vsakdanjih stvareh.

Lambrini

Lambrinini izkušnji migracije sem lahko prisluhnila neposredno, saj že dalj časa živi v Dhërmiju/Drimadesu, kamor se je po dveh letih življenja in dela v Atenah vrnila leta 1995. V nasprotju s Frosino, Sofio in z Violeto je Lambrini vse svoje življenje živela v vasi, kjer je delala kot upravnica in skrbnica trgovine na drobno, ki je bila del vaše kmetijske zadruga. Njen mož Jorgos je v sosednji vasi Palasa poučeval v osnovni šoli, pozneje pa je postal ravnatelj osnovne šole v Dhërmiju/Drimadesu. Po razpadu komunističnega režima so trgovino zaprli, tedanja vladajoča politična elita pa se je odločila za njeno prodajo. Tedaj sta imela Jorgos in Lambrini le 300 lekov prihrankov, kar ni zadostovalo za odkup trgovine, ki jo je država odprodajala za 20.000 lekov. V želji po nakupu sta se odločila, da Lambrini emigrira, Jorgos pa kot ravnatelj osnovne šole ostane v vasi. Lambrini je prosila brata, ki se je leta 1991 izselil v Grčijo, naj ji najde začasno zaposlitev v Atenah, s katero bo lahko v kratkem času zaslužila denar za odkup trgovine. Spomladi leta 1993 je Lambrini zapustila vas in družino ter za dve leti odšla v Atene, kjer ji je brat priskrbel delo negovalke ostarele gospe. Zanj je skrbela noč in dan in pri njej tudi živela. Pravzaprav je spoznala zelo malo atenskega življenja, saj je ves čas skrbela za nepokretno gospo. Ni ji bilo lahko, pogrešala je otroke in moža, s katerimi ni imela rednih stikov, ker tedaj še ni bilo mobilnih telefonov. Za njene mlajše otroke je skrbela najstarejša, tedaj 19-letna hči. V dveh letih dela v Atenah je Lambrini le enkrat za teden dni, med božičnimi prazniki, obiskala svojo družino. Del denarja, ki ga je prejemale kot mesečno plačilo, je preko sorodnikov pošiljala Jorgu, preostanek pa je vlagala v prihranke, namenjene odkupu trgovine, ki jo danes upravlja. Poslani denar je Jorgos vložil v obnovo hiše, ki sta jo z Lambrini zgradila na zemlji njegovega očeta že v sedemdesetih letih 20. stoletja. Po vrnitvi iz Aten je Lambrini odkupila trgovino, jo deloma prenovila in začela prodajati hrano. V najinem pogovoru leta 2005 je omenila, da želi trgovino še razširiti in prodajati tudi druge stvari, kot npr. orodje, oblačila, ipd. Kljub temu, da je Lambrini uradna lastnica vaše trgovine, ki jo je leta 1995 odkupila od države, jo večina vaščanov imenuje »Jorgova trgovina«.

Nekaj let po Lambrinini vrnitvi v vas so v Atene emigrirali njeni otroci. Sin se je po petih letih življenja v Atenah, kjer je končal srednjo šolo, vrnil v vas, se poročil in naselil v družinsko hišo, medtem ko sta hčerki ostali v Grčiji. Kadarkoli rabita pomoč, se obrneta na Lambrini, ki se po potrebi za mesec dni ali več preseli k njima.

MATERIALNA ŽIVLJENJA IN POTOVANJA MIGRANTK

Predstavljene zgodbe prikazujejo, da migrantke, ki prihajajo iz Dhërmija/Drimadesa, niso le pasivne udeleženke migracijskih procesov, kot to trdijo številne študije migracij v Albaniji (King idr. 1998, 2006; De Soto idr. 2002; Bonifazi in Sabatino 2003; King in Vullnetari 2009). Primeri Frosine, Sofie, Violete in

Lambrini razkrivajo njihove dejavne ekonomske in družbene vloge, ki pa so v pripovedih zakonskih partnerjev kot tudi v vaškem diskurzu pogosto prikriti. Tako na primer Naso, Niko in Dimitris le redko eksplicitno govorijo o materialnih in denarnih prilivih, ki jih njihove žene pošiljajo iz Grčije in Amerike. Prikritost prilivov je opaziti tudi v diskurzu vaše skupnosti. Vaščani trgovino, katere lastnica in upraviteljica je Lambrini, imenujejo z imenom njenega moža Jorga. Materialne tokove svojih žena Naso, Niko in Dimitris jemljejo kot nekaj samoumevnega. Podobno kot Madeleine Wong (2006: 367) ugotavlja o ganskih migrantih, tudi v Dhërmiju/Drimadesu možje materialne tokove svojih žena pojmujejo kot zakonsko obveznost in pravico.

Denar, pohištvo, hrana, pisma, razglednice, fotografije, telefonski klici kot tudi Frosinina, Sofiina in Violetina skrb materializirajo njihovo prisotnost kljub dejanski odsotnosti. Svoje zakonske obveznosti žene in partnerke izpolnjujejo posredno, in tako premoščajo svojo fizično odsotnost. Kot prikazujejo opisani primeri, tokovi ne vključujejo le pošiljanja denarja in dobrin, temveč materializirajo tudi ženino skrb za moža in ustvarjajo »transnacionalne zakone«.

Kot navajam v uvodni besedi in kot prikazujejo etnografski primeri v nadaljevanju, materialni tokovi, tako kot Maussov (1990) dar, sledijo načelu recipročnosti. Udeležence zavezujejo k sprejemanju in vračanju bogastva, s čimer se vzpostavlja sistem menjave, ki poustvarja, potrjuje ali obnavlja zakonske zveze in družbene odnose. Materialni tokovi migrantk iz Dhërmija/Drimadesa delujejo skladno z ekonomijo daru. So recipročni, saj v zameno za pohištvo, denar, hrano in skrb migrantke Dhërmija/Drimadesa od svojih mož prejema hrano, kot je domače oljčno olje, olive, žganje. Obenem podobno kot ugotavlja Cliggettova (2003) o zambijskih migrantih, tudi materialni tokovi v Dhërmiju/Drimadesu delujejo kot zavarovalne police, saj migrantkam zagotavljajo stabilno mesto, kamor se lahko vrnejo po upokojitvi ali izgubi dela. Frosina in Sofia si s pošiljanjem različnih dobrin in prihrankov ter z njihovim vlaganjem v gradnjo hiš zagotavljata »varno« naložbo za prihodnost. Podobno varnost si zagotavljata tudi Lambrini in Violeta; vrnitev slednje je sicer zaradi geografske razdalje in političnih omejitev manj gotova.

Materialni tokovi so del vzajemnih odnosov, pravic in obveznosti, saj ustvarjajo in vzdržujejo zakonske zveze in družbene odnose. Marilyn Strathern je v odmevni monografiji z naslovom *Spol daru* (*The Gender of the Gift*) raziskovala pomen žensk in spola v Hagnu na Papui Novi Gvineji. Ugotovila je, da delo in trud, ki ga ženske vložijo v vzrejo prašičev (ki so simbolno bogastvo in predmet poročnih in drugih izmenjav v Hagnu), nista nikoli povsem odtujena in ločena od samega produkta, torej prašiča (1990: 154). Čeprav v povsem drugačnem kontekstu, sta tudi v Dhërmiju/Drimadesu delo in trud, ki ju Frosina, Sofia, Violeta in Lambrini vlagajo v pridobitev materialnega in denarnega bogastva, njihov neodtujljivi del. Materialni tokovi z drugimi besedami delujejo kot podaljšek migrantk, saj nadomeščajo njihovo odsotnost iz Dhërmija/Drimadesa. Njihovi možje ne morejo razpolagati s trudom in z delom, ki ju migrantke vložijo v pridobitev materialnega bogastva (kot so denar, pohištvo, hrana, ipd.), temveč lahko uživajo le njihovo skrb in razpolagajo s poslanim bogastvom. Marcel Mauss v delu *Esej o daru* (1990) navaja, da samojske preproge, baker s severozahoda, plašči in orožje Maorov ostanejo del prvotnih lastnikov tudi tedaj, ko krožijo med ljudmi in so predmet menjave. Te predmete poimenuje *immeuble* (francoska beseda, ki so jo v srednjem veku v pravu uporabljali za nepremičnine oziroma statično lastnino), saj so neodtujljivo bogastvo, ki se ne more ločiti od prvotnega lastnika ali proizvajalca. Podobno so tudi materialni tokovi v Dhërmiju/Drimadesu neodtujljivi del njihovih pošiljateljic oziroma darovalk, saj s svojo prisotnostjo nadomeščajo njihovo odsotnost in jih vzpostavljajo kot navidezno prisotne.

Kljub temu, da je danes na albanskem trgu mogoče kupiti številne uvožene dobrine iz različnih delov Evrope in Azije, prebivalci Dhërmija/Drimadesa cenijo prav dobrine, ki jim jih iz tujine pošiljajo migranti, in se z njimi ponašajo. Komunistični režim, ki ni dovoljeval uvažanja »tujih« dobrin, in dvajsetletna omejitev prehajanja državnih meja¹⁸ sta pustili trden pečat, še danes prisoten v albanski družbi. Številni prebivalci Albanije, še zlasti generacija, rojena pred letom 1990, razumejo dobrine, ki jih kupijo

18 Med letoma 1990 in 2010 je bilo za večino državljanov Republike Albanije prestopanje državnih meja omejeno z dolgotrajnim postopkom za pridobitev vize.

zunaj Albanije ali pa jih pošljejo migranti, kot dobrine »od zunaj«. Podobno jih razume tudi Naso, čeprav ima posebni status grške soetničnosti, ki mu omogoča prosto prehajanje albansko-grške meje. Sok, ki mu ga je Frosina poslala iz Grčije, ima zanj tako kot pohoštvo simbolno vrednost, saj odraža geopolitično moč destinacije, od koder prihaja.

Večji delež denarja, ki ga Frosina, Sofia in Violeta še danes pošiljajo iz Grčije, njihovi možje vlagajo v gradnjo, prenavo in opremo hiš v Dhërmiju/Drimadesu, ki si jih skladno s prevladujočim patrilinearnim sorodstvom in patrilokalnim vzorcem bivanja tudi lastijo. Tako Naso, ki gradi hišo na zemljišču svoje žene, kot tudi Niko, Dimitris in Jorgo opisujejo gradnjo ali prenavo hiše v prvi osebi ednine in eksplicitno ne omenjajo finančnih prispevkov svojih žena. Dimitris Dalakoglou (2010: 772) poudarja, da je gradnja hiš pomemben odraz materialnosti migracij v postkomunistični Albaniji. Proces gradnje, ki v Albaniji pogosto traja vrsto let, zagotavlja nenehno bivanje in dinamično ter navidezno prisotnost migrantov v kraju izvora (2010: 761). Kljub temu, da imajo ženske pomembno vlogo pri gradnji hiše, le ta ostaja prikrita javnosti, saj navadno ne sodelujejo pri konkretni izvedbi gradbenih del (2010: 775 op. 8). V Dhërmiju/Drimadesu in širom Albanije je hiša običajno last moškega, tudi v primerih, ko njeno gradnjo v celoti omogoči ženska. Hiše in druge nepremičnine, kot je na primer trgovina, ki jo vodi Lambrini, so simbolni kapital, s katerim se ponašajo prav moški. Iz tega sledi, da je Nasov, Nikov, Dimitrijevi in Jorgov družbeni status med drugim odvisen tudi od dela njihovih v migraciji živečih žena.

Zbrane pripovedi kažejo na večplastno odsotnost žensk, ki se ne odraža le v naraciji njihovih zakonskih partnerjev, temveč tudi v fizični odsotnosti iz vaškega vsakdanjega življenja, v odsotnosti njihovih vlog v javnem življenju in nenazadnje v odsotnosti njihovih glasov v pričujočem besedilu. Z izjemo Lambrini so zgodbe Frosine, Sofie in Violete predstavili njihovi zakonski partnerji. V Dhërmiju/Drimadesu je vloga ženske marginalna, v smislu termina, ki ga opredeljuje Sarah Green (2005). Marginalnost, kot navaja Greenova, je »kočljiva beseda« in je na nek način le šibko povezana z »drugostjo« in »različnostjo« (2005: 1). Marginalnost pogosto vzbuja pomen neenakega mesta in neenakih odnosov. Ni povsem jasno, kje konkretno se nekdo nahaja in od kod je, in prav to mu omogoča, da je le deloma viden in le deloma povezan (ibid.). Podobno so vidne in povezane s svojimi možmi in krajem izvora Frosina, Sofia, Violeta in deloma tudi Lambrini. Čeprav je njihova vloga tako v kraju destinacije (Atene) kot tudi kraju odhoda (Dhërmij/Drimades) pomembna, je v diskurzu in praksah vaščanov še naprej prikrita ali celo nevidna.

SKLEP

Vsebina članka prikazuje, da so migracijski procesi v Dhërmiju/Drimadesu deloma drugačni kot v drugih predelih Albanije. V naprotju s številnimi migrantkami, ki prihajajo iz severnega dela Albanije, imajo migrantke iz Dhërmija/Drimadesa večjo svobodo pri razpolaganju z materialnim bogastvom, ki ga zasluzijo z delom v migraciji. To je še zlasti poudarjeno v Lambrininem primeru, ki je denarne prihranke, zaslužene z delom v Grčiji, namenila za odkup vaške trgovine, ki jo je upravljala v obdobju komunizma. Kljub temu, da Naso, Niko in Dimitri materialne tokove svojih žena razumejo kot neke vrste zakonsko obveznost in pravico, njihove žene oziroma migrantke z njimi razpolagajo na svoje načine in se svobodno odločajo kdaj, kako in kaj bodo poslale svojim možem. Članek pojasnjuje, kako se osebni odnosi migrantk in njihovih zakonskih partnerjev, ki ostajajo doma, vzpostavljajo preko materialnih tokov. Ti vključujejo migrantke v družbene mreže v kraju izvora in se z njimi tudi utrjujejo. Materialni tokovi torej niso emblemi, pač pa dejavni agensi migrantskih svetov. Tako kot materialni tokovi prispevajo k oblikovanju transnacionalnih zakonov in družbenih odnosov, tudi ti zakoni in odnosi vzpostavljajo in ohranjajo materialne tokove. Nedokončane hiše, vaška trgovina, hrana, pohoštvo in druge dobrine razgrinjajo migrantske svetove Frosine, Sofie, Violete in Lambrini ter deloma pričajo o njihovem življenju v Grčiji in številnih povratkih v rojstni kraj. Svetovi, ki jih materializirajo, so le odsevi njihovega življenja v migraciji, saj so, kot trdita Basu in Coleman (2008), v toku iz ene geografske lokacije v drugo vselej preve-

deni in preoblikovani. Razmestitev in odsotnost posameznikov lahko nadomestijo objekti (Povrzanović Frykman 2009: 107). V Dhërmiju/Drimadesu so ti objekti materializirani v tokove, ki so del asimetrične menjave in obdarovanja med migrantkami in njihovimi zakonskimi partnerji. Denar, hiša, pohištvo, hrana, telefonski klici, pisma, razglednice in fotografije premoščajo geografsko, fizično in čustveno razdaljo med zakoncema in odražajo ter vzpostavljajo njun zakonski odnos. Gledano simbolno, materialni tokovi personificirajo odsotne migrantke in materializirajo njihovo prisotnost. Skladno s predpostavko, da so objekti lahko materialni izraz pripadnosti (Povrzanović Frykman 2009: 107), materialni tokovi v Dhërmiju/Drimadesu odražajo pripadnost migrantk, hkrati pa tudi odsevajo njihove selitve in potovanja. V sodobnem svetu hitrih, nenehnih sprememb in migracij je torej prav fluidnost materialnih tokov tista, ki ustvarja stabilnost pošiljateljic dobrin oziroma migrantk.

LITERATURA

- Adepoju**, Aderanti (1974). Migration and Socio-Economic Links between Urban Migrants and Their Home Communities in Nigeria. *Africa* 44(4): 383–396.
- Ahmed**, Ismail (2000). Remittances and their Economic Impact in Post-war Somaliland. *Disasters* 24: 380–398.
- Bajraba**, Kosta (2000). Contemporary Patterns in Albanian Emigration. *South-East Europe Review* 3: 57–64.
- Basu**, Paul in Simon **Coleman** (2008). Introduction: Migrant Worlds, Material Cultures. *Mobilities* 3(3): 313–330.
- Bonifazi**, Corrado in Sabatino **Dante** (2003). Albanian Migration to Italy: What Official Data and Survey Results can Reveal. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29: 967–995.
- Bunc**, Stanko (1991). *Slovar tujk*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- Cliggett**, Lisa (2003). Gift Remitting and Alliance Building in Zambian Modernity: Old Answers to Modern Problems. *American Anthropologist* 105(3): 543–552.
- Conway** Denis in Jeffrey **Cohen** (1998). Consequences of Migration and Remittances for Mexican Transnational Communities. *Economic Geography* 74: 26–44.
- Connell**, J. in Denis **Conway** (2000). Migration and Remittances in Island Microstates: A Company Perspective on the South Pacific and the Caribbean. *International Journal of Urban and Regional Research* 24: 53–77.
- Cukut Krilić**, Sanja (2009). *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij* (Migracije, Migrantke, 30 [i. e. 20], 3). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Çajupi**, Andon Zako (1990). *Baba-Tomorri*. Tiranë: Rilindja.
- Dalakoglou**, Dimitris (2010). Migrating-Remitting-»Building«-Dwelling: House-Making as »Proxy« Presence in Postsocialist Albania. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 16: 761–777.
- Debevec**, Liza (2010). Kontinuiteta in spremembe v praznični prehrani pri muslimanih v urbanem Burkina Fasu. *Dve domovini / Two Homelands* 31: 37–49.
- Derrida**, Jaques (1997). "The Time of the King". *The Logic of the Gift* (ur. Alan D. Schrift). New York: Routledge, 121–147.
- De Soto**, Hermine, Peter **Gordon**, Ilir **Gedeshi** in Zamira **Sinoimeri** (2002). *Poverty in Albania: A Qualitative Assessment*. Washington, D.C.: World Bank Technical Paper 520.
- De Zwager**, Nicolaas, Ilir **Gedeshi**, Etlejva **Germenji** in Christos **Nikas** (2005). *Competing for Remittances*. Tirana: IOM Tirana.
- Durrant**, J. in E. A. **Parrado** (1996). Migradollars and Development: A Reconsideration of the Mexican case. *International Migration Review* 30: 423–444.
- Erel**, Umut in Eleanore **Kofman** (2003). Countering a Historical Amnesia: Skilled Female Migration in Postwar Europe. *European Encounters 1945–2000: Migrants, Migration and European Societies since*

- 1945 (ur. Eainer Ohliger, Karen Schönwälder in Triadafilos Triadafilopoulos). Aldershot: Ashgate, 71–75.
- Green**, Sarah F. (2005). *Notes from the Balkans: Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Gregorič Bon**, Nataša (2008). *Prostori neskladij: Etnografija prostora in kraja v Dhërmiju/Drimadesu, južna Albanija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- King**, Russell, Theodoros **Isifides** in Lenio **Myrivili** (1998). A Migrant's Story: From Albania to Athens. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 24(1): 159–175.
- King**, Russel, Mirela **Dalipaj** in Nicola **Mai** (2006). Gendering Migration and Remittances: Evidence from London and Northern Albania. *Population, Space and Place* 12: 409–434.
- King**, Russell in Julie **Vullnetari** (2009). The Intersections of Gender and Generation in Albanian Migration, Remittances and Transnational Care. *Geografska Annaler: Series B, Human Geography* 91: 19–38.
- Kondis Basil** in Eleftheria **Manda** (1994). *The Greek Minority in Albania. A Documentary Record (1921–1993)*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Kuptsch**, Christiane in Philip **Martin** (2004). *Migration and Development: Remittances in Cooperation with Diaspora*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Lamberger Khatib**, Maja in Tatjana **Pezdir** (2009). "Could I Ask You, my Brother, to Send me a Little Something?" Remitting Behaviour Among Arabs and Bosniaks in Slovenia. *Dve Domovini / Two Homelands* 29: 115–134.
- Lunaček**, Sarah (2010). Potovanje pomenov tuareškega zagrinjala skozi različne kontekste. *Dve domovini / Two Homelands* 31:13–35.
- Milharčič-Hladnik**, Mirjam in Jernej **Mlekuž** (ur.) (2009). *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (Migracije, Migrantke, 17, 1). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Milharčič-Hladnik**, Mirjam (2010). Hrana in spomin v kontekstu migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 31: 51–63.
- Mlekuž**, Jernej. Burekpomeni burekdarovanja neburekljudem. *Dve domovini / Two Homelands* 31: 65–77.
- Mauss**, Marcel (1990[1922]). *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge.
- Nikas**, Christos in Russell **King** (2005) Economic Growth through Remittances: Lessons from Greek Experience of the 1960s Applicable to the Albanian Case. *Journal of Southern Europe and the Balkans* 7: 235–257.
- Piorine**, Bernard (1997). A Theory of Remittances as an implicit Family Loan Arrangement. *World Development* 25: 589–612.
- Povrzanović Frykman**, Maja (2009). Material Aspects of Transnational Social Fields: An Introduction. *Dve Domovini / Two Homelands* 29: 105–114.
- Repič**, Jaka (2010). Konstrukcija prostora in kraja pri transnacionalnih migracijah med Argentino in Slovenijo. *Ustvarjanje prostorov* (Zbirka Pontes academici). 1. natis (ur. Mirjam Mencej idr.). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 162–188.
- Russell**, Margo (1972). Beyond Remittances: The Redistribution of Cash in Swazi Society. *The Journal of the Modern African Studies* 22(4): 595–615.
- Sander**, Cerstin (2003). *Migrant Remittances to Developing Countries: A Scoping Study*. London: Bannock Consulting for the Department of International Development.
- Strathern**, Marilyn (1990). *The gender of the Gift: Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*. California: California University Press.
- Toplak**, Kristina (2008). *Buenas Artes: Ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu* (Migracije, 16). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Trager**, Lillian (1998). Home-Town Linkages and Local Development in South-Western Nigeria. Whose Agenda? Whose Impact? *Africa* 68(3): 360–382.

- Tsitselikis, Konstantinos** (2003). Citizenship in Greece. Present Challenges for future changes. *Dual citizenship, Governance and education. Administrative Secretariat of the Minority Groups Research Centre (KEMO)*.
- Vullnetari, Julie** (2007). *Albanian Migration and Development: State of the Art Review*. IMISCOE Working Paper No. 18.
- Vullnetari, Julie** (2009). *Women and Migration in Albania: A View from the Village*. IOM International Migration. Oxford, Malden: Blackwell Publishing.
- Wong, Madeleine** (2006). The Gendered Politics of Remittances in Ghanian Transnational Families. *Economic Geography* 82(4): 355–381.

SUMMARY

THE MATERIAL LIVES AND JOURNEYS OF THE WOMEN OF DHËRMI/DRIMADES, SOUTHERN ALBANIA

Nataša GREGORIĆ BON

The paper explores the role and meaning of women in migration processes in the village of Dhërmi/Drimades in southern Albania. Their role and meaning are viewed through the material and financial resources which the women migrants sporadically send or bring to their husbands who have stayed behind. Material and financial resources are defined as material flows, connecting various geopolitical borders and boundaries and reaffirming, recreating and reshaping the relationships between the women migrants and their husbands. They are the material presence of the absent wives which materialise the transnational links and bonds between spouses and make the transnational world of continuous change more closely felt. To paraphrase Valentina Mazzucato (2010), who sees material and financial incomes as part of reciprocal social relations, I argue that material flows work following the principles of the gift economy as defined by Marcel Mauss ([1922] 1990). Material flows are part of the reciprocal relations and as such they reaffirm and recreate marriage relationships and social relationships in general, and work as insurance policies as they reaffirm the habitation and the dynamic presence of the absent migrants.

The ethnographic material presented in this paper is based on a long-term anthropological study carried out in Dhërmi/Drimades between 2004 and 2011. Except for one case-study where I describe the story of a returnee, the roles and meanings of migrants from Dhërmi/Drimades are represented through conversations with their husbands and the material flows seen in the construction or rebuilding of houses or different goods such as food, drink, clothes, etc. which are sent back by women migrants.